

TARİX HISTORY ИСТОРИЯ

Hacızadə Fəhmin Məftun oğlu

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

fehmin_hacizade@mail.ru

**NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ TARİXİ-MEMARLIQ
ABİDƏLƏRİ VƏ ONLARIN TURİZM ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ**

Açar sözlər: *Naxçıvan, ehtiyat, mədəniyyət, tarixi abidələr, memarlıq abidələri, turizm*

Key words: *Nakchivan, culture, historical monuments, architectural monuments, tourism*

Ключевые слова: *Нахчыван, ресурсы, культура, исторические памятники, архитектурные памятники, туризм*

Giriş

Naxçıvan MR-nın qədim tarixə malik olması, özünəməxsus iqlimi, burada olan tarixi memarlıq abidələri, dadlı mətbəxi, bol meyvə-tərəvəzi, müalicə mənbələri, yerli əhalinin qonaqpərvərliyi daim turistləri özünə cəlb etmişdir. Eyni zamanda Naxçıvanın əlverişli zonada yerləşməsi, dağ iqlimi burada turizmin inkişafına şərait yaradır. İl ərzində 400 mindən artıq turistin səyahət etdiyi muxtar respublikamıza gələn qonaqlar buradan dərin təəssüratlarla ayrılır. Bütün bunlar Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Naxçıvanın ümumi inkişafına mühüm təsir göstərməklə, eyni zamanda Azərbaycanın mədəniyyətini dünyaya tanıtmak üçün də yaxşı fürsətdir.

Əsas hissə

Hər bir xalqın qədimliyini sübut edən onun mədəni dəyərləri və tarixi abidələridir. Naxçıvan bölgəsi tarixi abidələrlə zəngin bölgələrimizdən biridir. Naxçıvan MR-nın ərazisində 1162 tarixi memarlıq abidələri vardır ki, bunlardan dünya əhəmiyyətli abidələrin sayı 58, ölkə əhəmiyyəti abidələrin sayı 455, yerli əhəmiyyətli abidələrin sayı isə 649-dur. Belə tarixi-memarlıq abidələrindən Əlincə qalası, Möminə Xatun, Yusif ibn Küseyr, Nəimi, İmamzadə türbələri, qədim körpülər, Gilan şəhərinin qalıqlarını göstərmək olar. Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin sözləri ilə desək “Naxçıvan ərazisini götürsək bu kiçik ərazidə həddindən çox dünya miqyaslı tarixi-memarlıq abidələri yaşayıb və bu gün də yaşayır. Onların hər biri Azərbaycan xalqının həm tarixi, həm mədəniyyəti, həm də adət-ənənələrini göstərən abidələrdir...”

Naxçıvanın qədim və zəngin tarixə malik olmasını burada yerləşən qalalar sübut edir. Bunlardan biri də **Əlincə qalası**dır. Orta əsrlər dövrünə aid bu qala Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və Teymurilərin mübarizə meydanına çevrilmiş və bu mübarizələrin canlı şahidi olmuşdur. Azərbaycanın ən qədim qalalarından biri hesab olunan, sirli və bir o qədər də maraqlı tarixə malik olan və əyilməzlik simvolu sayılan Əlincə qalası Naxçıvan-Culfa yolunun kənarında, Əlincə çayının sağ sahilində yerləşir. Qədim türk dilində “düzənlik” mənasını verən “alan” və “qənimət” mənasını verən “alinc” sözlərindən götürüldüyü güman edilir. Tarixi mənbələrə əsasən qalanın adı alan tayfaları ilə, digər məlumatlara görə isə Nuh peyğəmbərin nəticəsi Alınca xanın adı ilə bağlıdır. Ancaq son dövrlərin araşdırmalarına əsasən Əlincək tayfasının adı ilə bağlı olduğu göstərilmişdir.

Dədə Qorqud dastanında Əlincə qalası haqqında məlumatlara rast gəlinir. Qala 2000 m hündürlükdədir. Qalaya su kəməri çəkmək mümkün olmamışdır. Ona görə də yağış suyunu hovuzlara doldurmuşlar. Belə bir məlumat da vardır ki, qaladan Əlincəçayına gizli yol vardır.

Bu qalanın hələ Sasanilər dövründə istifadə olunduğu söylenebilir. Bir maraqlı fakt da ondan ibarətdir ki, Atəbəy Şəmsəddin Eldənizin hakimiyyəti illərində Atabəylər dövlətinin xəzinəsi burada saxlanılırdı. Əlincədəki saraylar və tikililər Atabəylərin sifarişləri ilə tikilmişdir.

Hürufilik hərəkatının qızğın dövrləri bu qala ilə bağlıdır. Hətta bu hərəkatın banisi Fəzilullah Nəimi burada öldürülmüşdür. Qala XIII-XIV əsrlərdə Hülakilər dövlətinin, XIV əsrin II yarısından isə Cəlarilərin hakimiyyəti altında olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə Qaraqoyunluların hakimiyyəti altına düşmüşdür. 1387-1401-ci illərdə Əlincə qalası Əmir Teymurun və oğlu Miranşahın dəfələrlə hücumuna məruz qalır [3, səh 108].

Əlincə qalasında 2016-cı ildə Respublikamızın prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən verilən sərəncama əsasən təmir-bərpa işləri aparılmışdır.

Naxçıvanda yerləşən Mağara memarlıq abidələrinin nümunələrindən biri də **Yusif ibn Küseyr türbəsi**dir. Türbə iki hissədən ibarətdir. Bu hissələr səkkizbucaqlı formada olan yeraltı və yerüstü hissələrdir.

Türbənin yerüstü hissəsi xatirə qülləsindən, yeraltı hissəsi isə sərdabədən ibarətdir. Türbə həm daxildən, həm də xaricdən bışmış kərpiclə hörülmüşdür. Yusif ibn Kuseyr türbəsi “Atababa günbəzi” və ya “Atababa türbəsi” də adlandırılır. Türbə hicri təqvimilə 557-ci ilin Şəvval ayında, miladi təqvimilə 1162-ci ildə inşa edilmişdir [3, səh 481].

Yusif ibn Kuseyr türbəsinin memarlıq üslubu çox maraqlıdır. Belə ki, ikiqat günbəzli quruluşa malik olan türbə bayırdan piramidşəkilli, içəri tərəfdən isə çatma tağ şəkilli günbəzlə örtülmüşdür. Türbənin üzərində kufi xətlərlə müqəddəs kitabımız Qurandan ayələr həkk olunmuşdur.

Naxçıvan şəhərində yerləşən və tarixi-memarlıq abidələrinin ən gözəl nümunələrindən biri də **Möminə Xatun türbəsidir**. Bu türbə Şərq memarlıq üslubunda 1186-cı ildə Əcəmi Əbu Bəkr tərəfindən inşa edilmişdir.

Möminə Xatun Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldənizin həyat yoldaşı idi. Onun qəbri üzərində məqbərənin tikilməsinə Şəmsəddin Eldəniz tərəfindən qərar verilmiş, tikinti işləri isə onun oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvanın hakimiyyəti illərində hicri təqvimilə 582-ci ilin məhərrəm ayında, miladi təqvimilə 1186-cı ilin aprel ayında tamamlanmışdır. Xalq arasında bu türbə “Atabəy günbəzi” adı ilə tanınır. Ümumi hündürlüyü 34 m-dir, sonralar 8 m hündürlüyündə olan xarici örtük hissəsi dağıdılmışdır. Belə güman edilir ki, yeraltı sərdabə hissəsində Atabəylər dövlətinin hökmdarı Şəmsəddin Eldəniz, həyat yoldaşı Möminə Xatun və oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvan dəfn edilmişdir. Çox təəssüf ki, dəfn olunan şəxslərin məzarlarının baş daşları oğurlanmışdır. 2003-cü ildə burada təmir-bərpa işləri aparılmışdır.

İmamzadə kompleksi Naxçıvan şəhərinin cənub-şərq hissəsində yerləşir. Bu memarlıq abidəsi Səfəvilər dövrü üçün xarakterikdir. Belə ki, XVIII əsrdə inşa olunmuşdur. Daha dəqiq desək, tədqiqatçıların türbə üzərindəki kitabəni araşdırarkən məlum olmuşdur ki, İmamzadə türbəsi Səfəvi hökmdarı Əbu Müzəffər Şah Təhmasib Bahadur xanın hakimiyyəti illərinə Hacı Fuad bəyin oğlu Həzrət Rufai bəyin əmri ilə tikilmişdir.

Üç binadan ibarət olan bu kompleksin əsas hissəsini türbə təşkil edir. Abidə aşağıdan kvadrat formasındadır. Diqqəti cəlb edən memarın ustalıqla abidənin gövdəsinə qırmızı və bənövşəyi rəngli kərpiclərlə təkrarlanan “Allah” sözünü yazmasıdır. Kompleks ən qədim və zəngin tarixi abidələrdən biri olduğu üçün 2008-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin göstərişi ilə yüksək səviyyədə təmir-bərpa və yenidənqurma işləri aparılmışdır.

Ordubad şəhərində yerləşən tarixi-memarlıq abidələrindən biri **Qeysəriyyə** abidəsidir. Abidə şəhərin mərkəzində yerləşir. Sahəsi 540 m² olan bu abidə səkkizbucaqlı zalıdan, zəmin üzərini örtən günbəzdən, günbəzləri saxlayan dayaqlardan və dayaqlarla divar arasında yerləşən keçidlərdən ibarətdir. “Qeysəriyyə” sözü ta qədimdən daş-qaş, ləl-cəvahirat satılan Şərq bazarı mənasını verir. Bu cür tikili dünyada əsasən üç yerdə vardır. Bunlardan Səmərqənd, Təbriz və Ordubad şəhərləridir. Bu abidələrdən ən yaxşısı və abad vəziyyətdə olanı Ordubad şəhərindəkdir. Sonralar bu abidədən “Zorxana” kimi istifadə olunmuşdur. Belə ki, müxtəlif yerlərdən gələn pəhləvanlar burada öz güclərini yoxlayır, qalib gəldikləri təqdirdə mükafat olaraq xandan bir kisə qızıl alırlarmış. XIX əsrin ortalarından etibarən bu binada “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi təşkil olunmuşdur ki, burada şairlər öz yazdığı yeni şeirlərini oxuyurdular və kimin güclü yazdığı bəyan edilirdi. XX əsrdən etibarən bu bina ipək sexi kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 1978-ci ildə əslən ordubadlı olan memar Zakir Babayev tərəfindən abidədə bərpa işləri aparılmışdır. Qeysəriyyə binası 1981-ci ildən Ordubad rayonu Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi kimi fəaliyyət göstərir. 2011-ci il 14 yanvar tarixində yenidən bərpa olunan abidənin açılışı olmuşdur.

Culfa rayonunun Xanəgah kəndində Əlincə çayının sahilində **Xanəgah abidə kompleksi** yerləşir. Bu abidə orta əsrlərə aiddir. Xalq arasında bu abidə Şeyx Xorasan kompleksi də adlanır. Kompleksə türbə, məscid və bəzi tikililər daxildir. Türbədə tapılan daş kitabəyə əsasən kompleksin Uluq Qutluq Lala bəyin əmri ilə tikilmişdir. Türbənin memarı Xacə Cəmaləddin olmuşdur. Burada olan qəbirdə kimin dəfn edilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Bu fikirlərdən birinə görə, burada Əlincə qalasında faciəli şəkildə öldürülən, Hürufilik təliminin banisi Fəzullah Nəiminin müridləri tərəfindən cənazəsi dəfn olunmuşdur. El arasında bu abidənin Şeyx Xorasan kimi adlandırılmasının səbəbi F. Nəimi ilə bağlıdır. Çünki F. Nəimi Xorasanda təhsil almış və ləqəblərindən biri Şeyx Xurasanmış.

Möhtəşəm memarlıq abidəsi olan **Qarabağlar Türbə Kompleksi** Kəngərli rayonunun Qarabağlar kəndinin ərazisində yerləşir. Abidə kompleksi XII – XIV əsrlərə aiddir. Kompleksə qoşamınarəli baştağ, türbə və dini təyinatlı tikililər daxildir. Zaman keçdikcə abidənin bəzi hissələri dağılmış, üzərində olan kitabələr isə itmişdir. Qalan kitabələrə əsasən Kompleksin tikilməsini Cahan Qudi Xatın əmri əsasında inşa edilməsi güman olunur.

Kompleksin əsasını təşkil edən türbə 12 yarımşilindirdən ibarətdir və Naxçıvan Memarlıq məktəbinin ən zərif nümunələrindən hesab olunur. Türbənin dörd baştağı vardır. Hər bir baştağın yuxarı hissəsində müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərimin “Əl-Mumin” surəsinin 16-cı ayəsinin axırıncı hissəsi həkk edilmişdir. Abidənin gövdə hissəsində kərpicdən hazırlanmış romb formasında iri həcmli sahə vardır ki, burada kufi xətti ilə kitabələr yazılmışdır. Bu dəfələrlə təkrarlanan yazıların mətni isə belədir: “Allahdan başqa Allah yoxdur. Məhəmməd – Allahın ona salavatı olsun – Allahın elçisidir”.

Nəticə

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan bölgəsinin turizm potensialını tədqiq edərkən aydın olur ki, bölgə mədəni, tarixi və təbii resurslarla olduqca zəngindir. Burada mövcud potensialdan istifadə edilməklə mədəni, tarixi turizm növləri inkişaf etdirilmişdir.

Əhalinin maariflənməsi, abidələrin tanınması məqsədilə KİV-də, internet portallarında, turizm saytlarında daha çox məlumatlar verilməli, abidələr broşurlar, metodik vəsaitlər, turist kitabçaları çap edilməli və ən əsası müxtəlif dillərdə tərcümələr edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Məsim Abadov – Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemi. Bakı, Şərq Qərb Nəşriyyatı, 2014. Səh. 161.
2. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası – Naxçıvan Nəşriyyatı. 2008. Səh. 434.
3. Vəli Baxşəliyev, Fizzə Quliyeva – Naxçıvanın tarixi abidələri. Bakı-Nurlan-2017. Səh. 140.
4. http://azerbaijan.az/portal/Society/Tourism/tourism_a.html?tourism_17
5. http://nakhchivan.preslib.az/az_d1.html
6. <http://www.nakhchivan.az/portal-1/index-2.htm>

Historical-architectural monuments of Nakhchivan Autonomous Republic and their importance for tourism

Summary

The article provides information about the historical monuments in the territory of Nakhchivan AR and their benefits and importance for tourism. Nakhchivan the Autonomous Republic attracts tourists from different parts of the world with its beautiful nature, ancient and unique historical monuments and modern urban infrastructure.

Историко-архитектурные памятники Нахчыванской Автономной Республики и их значение для туризма

Резюме

В статье дается информация об исторических памятниках в Нахчыване на территории АР и их пользе и значении для туризма. Нахчыванская Автономная Республика привлекает туристов со всего мира своей прекрасной природой, древними и уникальными историческими памятниками, современной городской инфраструктурой.

Rəyçi: dos.N. B. Nəsirli